

ВІДГУК

офіційного опонента **Щудло Світлани Андріївни**

на дисертаційне дослідження

Любчук Валентини Василівни

«Позакультові практики сучасних християнських церков як чинник розбудови громадянського суспільства в Україні», представлене у спеціалізовану вчену раду Д 64.051.15 Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Актуальність теми дисертаційної роботи

Різноманітні аспекти взаємовідносин церкви та держави, церкви та суспільства, а також його окремих інститутів тривалий час є предметом наукової рефлексії. Однак у соціологічному дискурсі ця проблема не отримала належної уваги. Нечисельною є кількість праць, йдеться, насамперед, про вітчизняну соціологічну науку, в яких можемо знайти ґрунтовний аналіз суспільно-релігійних взаємодій з використанням власне соціологічних методологій. Причина такого стану речей, на наш погляд, може приховуватися у тому, що релігійна проблематика відноситься до кола дразливих для українського суспільства проблем, на які соціум реагує досить чутливо і, навіть, болісно. З огляду на це, вважаємо, що дисертантка виявила певну сміливість у виборі теми дисертаційної роботи, що свідчить про її наукову зрілість і готовність до наукової полеміки. Актуальність обраної проблеми не викликає заперечень, оскільки роль соціального інституту релігії не зменшується, а набирає у сучасному українському суспільстві нових форм, переструктурує соціальні поля впливу тощо. Військова агресія Росії стала каталізатором нового змісту і форм позакультових практик українських християнських церков, що потребує додаткового наукового осмислення, оскільки ця діяльність може стати як чинником інтеграційних процесів в Україні, так і мати зворотні наслідки, зважаючи на суттєву політизованість певних церков.

Викладені аргументи переконують в актуальності та своєчасності дисертаційного дослідження Любчук В.В., предметом якого обрано «позакультові практики християнських церков як чинник та показник формування громадянського суспільства» (С. 6).

Наукова новизна одержаних результатів

Детальне ознайомлення з текстом дисертаційного дослідження дає підстави констатувати, що робота містить низку результатів, що мають вагому наукову новизну.

По-перше, заслуговує наукової уваги запропонований авторкою підхід до аналізу позакультових практик сучасних християнських церков з позицій феноменологічної соціології.

По-друге, введено до наукового апарату поняття «позакультові практики», запропоновано його ґрунтовну соціологічну інтерпретацію та використано це поняття як ключове у дослідницькому дискурсі авторки.

По-третє, цінною в теоретичному та прикладному аспектах є запропонована в роботі типологія позакультових практик, яка вибудована на ціннісній основі, зокрема виділено та охарактеризовано три типи практик: традиціоналістський, модерністський, постмодерністський.

По-четверте, на основі акумульованої широкої емпіричної бази поглиблено соціологічне знання про значення інституту релігії у соціалізації молоді, особливостях цього процесу в різних регіонах України, які різняться між собою інтенсивністю культових практик, воцерковленням населення тощо.

По-п'яте – запропоновано цінні поради в напрямі поглиблення партнерства церкви та держави для розв'язання соціальних проблем різних верств населення, пов'язаних з соціальними наслідками військового конфлікту на сході України, духовно-моральною кризою тощо.

Вважаємо, що елементи наукової новизни сформульовані коректно, їх кількість та кваліфікаційні ознаки відповідають нормативним вимогам.

***Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і
рекомендацій, сформульованих у дисертації***

Аналіз тексту дисертаційного дослідження Любчук В.В., зокрема результати емпіричних досліджень, теоретичні висновки роботи дають підстави стверджувати, що обраний авторкою підхід до концептуалізації факторної зумовленості актуалізації позакультових практик сучасних християнських церков виявився обґрунтованим та продуктивним.

Погоджуємося з вибором авторкою дослідницької методології – феноменологічної соціології, а саме її практичної парадигми, що розкривається у працях П. Бергера, Г. Гарфінкеля, Е. Гофмана, Е. Гуссерля, Т. Лукмана, А. Шюца та ін. Водночас радили б авторці не обмежуватися лише феноменологічним підходом, який найкраще працює на мікрорівні, для аналізу міжіндивідуальних взаємодій. Оскільки у роботі аналізу підлягають не лише повсякденні практики релігійних суб'єктів, а йдеться й про міжінституційний рівень відносин церкви та держави, тому для аналізу цього аспекту більш адекватною була б методологія інституціоналізму та/чи неоінституціоналізму.

Ознайомлення з висновкам роботи, які відображають ступінь виконання поставлених авторкою дослідницьких задач та, загалом, досягнення мети, свідчить про те, що Любчук В.В. як науковець відбулася. Можна її критикувати за деяку схоластичність висновків, але обсяг дослідницької роботи, глибина аналізу, емпірична база, зміст публікацій свідчить про те, авторка намагалася дослідити проблему всебічно, привнести нові наукові ідеї у площину аналізу церковно-державних і церковно-суспільних відносин. Для цього грамотно використала комплекс таких загальнонаукових методів, зокрема порівняльний аналіз та синтез – для характеристики теоретичних основ соціологічного дослідження позакультових практик; типологізацію – для побудови типології позакультових практик християнських церков; індукцію – для аналізу рівня воцерковлення української молоді, в тому числі студентства.

Слід відзначити досить широку емпіричну базу дисертаційної роботи, яку склали результати низки кількісних та якісних досліджень, а саме: глибинні напівструктуровані інтерв'ю зі священнослужителями, опитування студентів (як якісні, так і кількісні), контент-аналіз періодичних видань православних, католицьких та протестантських церков, контент-аналіз передвиборчих програм кандидатів у Президенти (1999 - 2014 рр.); аналіз офіційних документів християнських церков. Багатий дослідницький матеріал, водночас, вимагає і великої майстерності дослідника, щоб звести інформацію «до спільного знаменника», вміло інтегрувати, уміти прочитати і проінтерпретувати дані, отримані з різних джерел, різними методами під кутом завдань саме досліджуваної проблеми. Відзначимо, що дисертантці, це інколи, як видно з тексту, важко вдається, однак в цілому результат позитивний.

Справляє позитивне враження джерельна база роботи. Однак вважаємо, що документи, сайти, які використовувалися авторкою для проведення контент-аналізу дослідницької проблеми, варто було укласти в окремий список.

Оцінка змісту та завершеності дисертації

У вступі досить чітко обґрунтовано актуальність проблеми, науково коректно сформульовано мету, яка корелює з темою, та конкретизується у завданнях, систему методів. Окреслено об'єкт та предмет роботи, хоча й не дуже чітко вони між собою розмежовані.

У першому розділі дисертаційної роботи «**Теоретико-методологічні засади соціологічного аналізу позакультових практик**» авторка проводить глибокий аналіз сучасних теорій та підходів до визначення та інтерпретації позакультових практик, обґрунтовано обрані напрями їхнього дослідження, запропоновано та систематизовано категоріально-понятійний апарат дослідження даного феномену.

Розділ складається з трьох підрозділів, в яких розкриваються теоретико-методологічні підходи до аналізу релігії та релігійної діяльності, обґрунтовуються переваги феноменологічної інтерпретації позакультових практик, а також проводиться соціологічна інтерпретація змісту, суб'єктів та складових елементів цих практик. У тлумаченні практик автор виходить з феноменологічного їх розуміння і доходить висновку, що позакультові практики є типом повсякденних практик. (п.1.2). В такому визначенні не завжди досить зрозуміло, хто є суб'єктом цих практик: чи йде мова про практики окремої особистості, чи групи, чи організації. Виходячи з назви роботи, визначення її об'єкта та предмета, мова б мала йти саме про позакультові практики Церков, однак це уже інституційний рівень аналізу.

У другому розділі роботи **«Позакультові практики у контексті формування громадянського суспільства в Україні»** дисертантка зосереджує увагу на інтерпретації громадянського суспільства як соціологічного концепту та політико-ідеологічного конструкту, розглядає роль позакультових практик у формуванні особистості як суб'єкта громадянського суспільства, а також проблеми взаємодії держави і церкви у контексті сучасного українського суспільства.

Треба відзначити, що позакультова діяльність не є новим феноменом ні для церкви, ні для вірян, вона має давні історичні традиції. Однак для означення цієї діяльності закріпився термін «позакультова діяльність». Заслугою ж авторки є уведення цього поняття в соціологічний дискурс, глибше осмислення його змісту, форм, структури, суб'єктів, специфіки, залежності від конфесійного спрямування тощо.

Треба наголосити, що реальністю українського суспільства є періодичне загострення міжцерковних відносин, що каталізується в даний час військовою агресією з боку Росії і підтримкою її політики УПЦ МП. Однак у дисертаційній роботі ми відчуваємо бажання авторки обійти найбільш гострі проблеми позакультових практик тих церков, які найактивніше включені в політичну діяльність. Тому лише частково можемо

погодитися з висновком про те, що позакультові практики мають характер міжконфесійної партнерської співпраці (п. 2.2).

Третій розділ «**Позакультові практики християнських церков у нових соціокультурних умовах: суспільний та особистісний виміри**» є емпірично спрямованим, вибудуваний на результатах низки соціологічних досліджень. Виходячи з обраної методології, дисертантка застосовує, насамперед, якісний аналіз даних і доповнює його аналізом результатів кількісних досліджень.

Заслуговує на увагу контент-аналіз засобів масової інформації різних конфесій. Зіставлення повідомлень про позакультові практики різних церков показало, що з загальної кількості проаналізованих повідомлень (8408) вони складають лише близько 1% (86). За результатами аналізу джерел авторка робить висновок про недостатність уваги до висвітлення позакультових практик. На наш погляд, прорахунком авторки є те, що для аналізу не включено було ЗМІ Української греко-католицької церкви, яку випадково чи з об'єктивних причин було випущено з уваги.

Завершується робота досить розгорнутими висновками, які впливають зі змісту роботи, слугують віддзеркаленням основних результатів дисертаційної роботи.

Виходячи з аналізу основної частини дисертації, можемо дійти висновку, що мета дисертаційної роботи в ході виконання дослідження була досягнута, а дисертація є завершеною науковою кваліфікаційною працею.

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання

На наш погляд, результати дисертаційного дослідження характеризуються теоретичною та практичною значущістю. Вони можуть бути використані: для подальшого теоретичного й емпіричного дослідження проблеми суспільно-релігійних взаємовідносин; у практиці державного управління та при розробці громадських ініціатив у напрямі врегулювання та

розвитку церковно-державних і суспільно-релігійних відносин; у навчальному процесі.

***Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій
дисертації в опублікованих працях***

Основні положення та висновки дисертаційної роботи викладені досить ґрунтовно. Дисертантка працює цілеспрямовано над проблемою майже десять років, про що свідчать публікації, починаючи з 2007 року. З 30 публікацій 11 представлено у фахових соціологічних виданнях, а ще 2 – у закордонних періодичних виданнях, що відповідає вимогам МОН.

Таке представлення результатів наукової роботи є достатнім. Кількість публікацій, обсяг, якість, повнота висвітлення результатів та розкриття змісту дисертації відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» №567 від 24 липня 2013 року (зі змінами). Зазначені публікації повною мірою висвітлюють основні наукові положення дисертації.

Основні положення дисертації широко апробовані на наукових конференціях, серед яких: Міжнародна наукова конференція «Харківські соціологічні читання» (Харків, 2010, 2014), Міжнародна науково–практична конференція «Якубинська наукова сесія» (Харків, 2011, 2015), XIII міжнародна конференція «Сковородинівські читання» (Харків, 2005) та інші.

Спрямованість науково-практичних конференцій, де відбувалася апробація дисертаційного дослідження, характер статей дисертантки, в яких відображено положення дисертації і результати проведених досліджень, повною мірою розкривають дослідницьку проблему взаємодії релігії та суспільства та її соціальної репрезентації.

***Відповідність змісту автореферату основним
положенням дисертації***

Ознайомлення з текстом автореферату дисертації дає підстави стверджувати, що за структурою та змістом він відповідає вимогам, що ставляться МОН України. У тексті автореферату відображено основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого Любчук В.В. дисертаційного дослідження. Наголосимо, що зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними. Незначним недоліком тексту автореферату вважаємо той, що при висвітленні змісту третього розділу роботи виділено непропорційно велику увагу аналізу практик протестантських церков, що не дало можливості рівносильно висвітлити діяльність інших.

Дискусійні положення та зауваження

Позитивно оцінюючи здобутки дисертантки, вважаємо за необхідне зазначити наступні дискусійні положення та зауваження до поданої дисертаційної роботи:

1. Науково цінним, на нашу думку, є проведений авторкою порівняльний аналіз позакультових практик різних християнських церков. Однак вважаємо, що робота значно б виграла, якби авторка доповнила свій аналіз не лише позитивними, соціально схвалюваними, а й конфліктними, дезінтегруючими формами цих практик і дала поради щодо шляхів зниження соціальної напруги між різними конфесіями.

2. Звертаємо увагу, що конфесійна мапа України досить розмаїта, тому слід дуже уважно і коректно, особливо в науковому тексті, якою є дисертаційна робота, вживати назви церков, їх аббревіатуру, назви конфесій. У тексті ми зустрічаємо ГКЦ, замість УГКЦ (С.8). Представників греко-католицького віросповідання відносять то до православних (С.94), то до католиків (С. 144), а то й цілком вони випадають з класифікації (С.122).

3. У дисертаційній роботі авторка пропонує типологію позакультових практик, беручи за основу ціннісний критерій, в результаті чого виділяє традиційний, модерністський і постмодерністський типи. Далі робить

висновок про те, що для усіх конфесій є притаманним змішаний тип (С.117). Ця теза потребує глибшого осмислення, перевірки та підтвердження. Зрозуміло, що «ідеальних типів» не буває, однак кожній з церков характерний є один з типів як переважаючий. До того ж, церква еволюціонує і, незважаючи на свою консервативність, намагається відповідати етапу суспільного розвитку, цивілізаційним змінам, що накладає відбиток і на тип позакультових практик.

4. Проводячи контент-аналіз засобів масової інформації різних конфесій, авторка обминула увагою видання Української греко-католицької церкви, які дали б додаткову об'ємну і багатогранну інформацію для аналізу.

5. Дисертаційна робота базується на досить широкій емпіричній базі, охоплює кількісні та якісні дослідження для яких застосовувався авторський інструментарій. Вважаємо за необхідне вміщувати в додатках роботи запитальники (анкети, бланки глибинних напівструктурованих інтерв'ю та інший інструментарій), що використовувалися для збору інформації.

Зазначені недоліки та дискусійні питання не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи. Їх можна розглядати як перспективні напрямки для подальших наукових досліджень автора в даній тематиці.

Загальний висновок

Загалом, сформульовані в дисертації результати дослідження є актуальними, мають суттєву як теоретичну, так і практичну цінність. Робота виконана на достатньо високому науковому рівні. Одержані наукові результати засвідчують правильність вибору методології, поставлені завдання виконано, мета досягнута, та підтвержують, що поставлена дослідницька проблема, яка полягає у концептуалізації факторної зумовленості актуалізації позакультових практик сучасних християнських церков як чинника формування громадянського суспільства, успішно розв'язана.

Основні положення та висновки дисертації є теоретично обґрунтованими, характеризуються новизною й поглиблюють існуючі знання у галузі соціології релігії, а саме забезпечують розв'язання дослідницької проблеми, яка полягає у концептуалізації факторної зумовленості актуалізації позакультових практик сучасних християнських церков як чинника формування громадянського суспільства.

Вважаємо, що дисертація «Позакультові практики сучасних християнських церков як чинник розбудови громадянського суспільства в Україні» за своєю актуальністю, науково-теоретичним рівнем, новизною та практичним значенням відповідає вимогам щодо кандидатських дисертацій, зокрема п.п. 9, 11, 13, 14 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (зі змінами), а її автор, **Любчук Валентина Василівна**, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Офіційний опонент:

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри правознавства,
соціології та політології
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

С.А.Щудло

29 січня 2016 року

